

Dünyanı heyran qoyan türk abidələri

Ümumtürk yadigarları UNESCO siyahısında

(əvvəli qəzeti 7 avqust 2018-ci il tarixli nömrəsində dərc olunub)

Özbəkistan deyəndə, istər istəməz ilk növbədə Əmir Teymur, şəhərin özəbək mahni və rəqsleri, süfrələrin bəzəyi olan özbək plovu, ən əsası isə Səmərqənd və Buxaranın ecazkar tarixi məkanları yada düşür. Qədim orta əsr tarixinə məxsus abhavarı qoruyub saxlamış bu şəhərlər dünyadan dörd bir yerindən gələn turistləri bu gün də heyran qoyur.

Odur ki, UNESCO Maddi-Mədəni İrs Siyahısına Özbəkistan tarixi-maddi mədəni irs nümunələri arasında İçan Qala, Buxara, Şəhrisabz şəhərinin tarixi mərkəzi, mədəniyyətlərin kəsişməsində yerləşən Səmərqənd, Qərbi Tyanşan dağlarında yerləşən Çatkal qoruğunun ərazisi daxil edilib.

Adıçəkilən şəhərlərin hər birinin özünəməxsus gözəlliyi və memarlıq üslubu var.

Təxminən XIV əsrə aid olan İcan Qala tarixi şəhər olan Xivənin qalın divarları ilə əhatə olunub. Saraylar, məscid və mədrəsələr, mavzoley və minarələr, karvansaraylar və hamamlar, digər tarixi binalar İcan Qalanı əsrarəngiz şəhər-abidəyə çevirib. Təsadüfi deyil ki, bunu nəzərə alaraq, hələ sovet dövründə-1968-ci ildə buraya Qədim Xivə Qoruğu şəhər statusu verilib. Odur ki, Xivə də “Açıq səma altında muzey” hesab edilən şəhərlərdəndir.

İcan Qalada ən qədim tarixi abidələr XIV əsrə aid edilir. Orta əsr şəhər memarlıq üslubuna uyğun olaraq, Xivədə də ənənəvi olaraq, şəhər iki hissəyə bölündü: içəri şəhər “Şəhristan”, yəni “İcan Qala”, xarici şəhər “rabad”, yəni Dişan Qala adlanırdı.

İcan Qalanın divarları 8-10 metr hündürlüyündədir, 5-6 metr qalınlığı malik divarlar 6250 metr uzanır. Divarlarda hər 30 metrdən bir uzanan dairəvi müdafiə qüllələri diqqəti cəlb edir. Müasir dövrümüzə qorunmuş İcan Qalanın şəhər qapıları orta əsrlərdə müdafiə sisteminin əsas

hissəsi hesab edilirdi. İcan Qalanın tikilmə tarixini araşdırıldıqda bəlli olur ki, bu Amu Dərya çayının öz axımını dəyişdirməsi Xarəzmin qədim paytaxtı Ürgənci susuz qoymasıyla bağlıdır. Belə ki, bundan sonra Xarəzm dövləti 1598-ci ildə paytaxtı Xivəyə köçürülməli olur. Arxeoloji araşdırılmalara görə, Xivə şəhəri hələ V-VI əsrlərdən mövcud olub, İcan Qalanın tarixi divarlarının əsasında qədim istehkam qalıqlarının tapılması da bunu deməyə əsas verir. “Ata darvaza” adlanan şəhər darvazasından içəri girərkən turistlərin diqqətinə Məhəmməd Əmin xan mədrəsəsi, Qısa minarə (“Kalta minor”) cəlb edir. Dövrünün nüfuzlu tədris mərkəzlərindən olan Məhəmməd Əmin xan mədrəsəsi Türküstanda ən böyük ikimərtəbəli mədrəsə hesab edilib, hazırda isə otel kimi fəaliyyətdədir. Qədim Qala adlanan abidə (“Kunya Ark”) böyük bir saray kompleksi olub, tərkibinə məscidlər, taxt otağı, zindan, hərəm otağı və s otaqlar daxildir. Allahqulu xanın tikdirdiyi “Daş Saray”da isə vaxtilə xan və hərəmləri qalib və həmçinin xan burada qonaqları da qəbul edib. Sarayı gəzdikcə, divarlarında diqqət çəkən mavi ornamentlər göz oxşayır, insan bir anlıq özünü orta əsrlər saray dövründə təsəvvür edir. İcan Qala da daxil olmaqla, Xivə şəhəri 1990-ci ildə UNESCO-nun Maddi-Mədəni İrs Siyahısına daxil edilib.

İpək yolunun üzərində yerləşən Buxaranın 2500-dən çox yaşı var. X əsr türk-müsəlman arxitekturasının dəyərləri nümunəsi olan və İsmayıllı Samaninin uyuduğu mavzoley, “Çor Minor” adlı “Dörd minarə” məscidi, Abdulla xan mədrəsəsi, Nadir Divan bəyi mədrəsəsi, Poi-Kalyan tarixi arxitektura ansamblı, “Ləbi Hauz” meydani (XIV-XVII əsrlər), Xoca Qaukuşan ansamblı, “Çor Bakr” abidəsi və digər tarixi binalar Buxaranın ən görməli və qədim tarixi məkanlarındandır. Bu abidələr Buxaranın qədimliyini və tarixi abhavasını qoruyur. Buxara 1993-cü

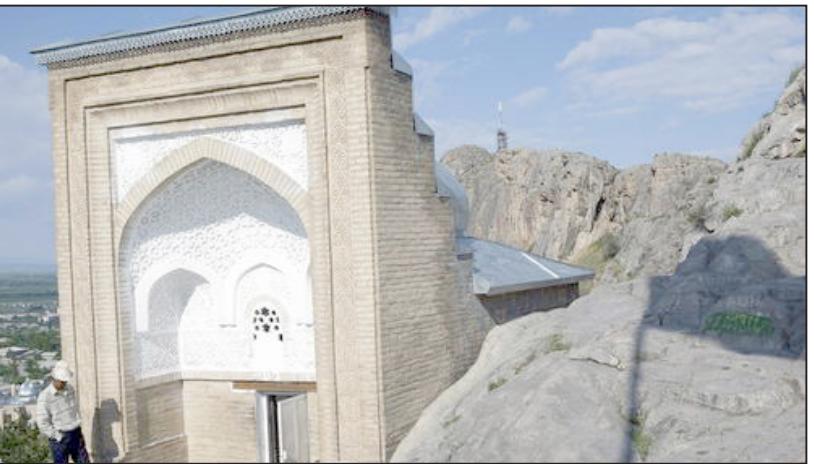
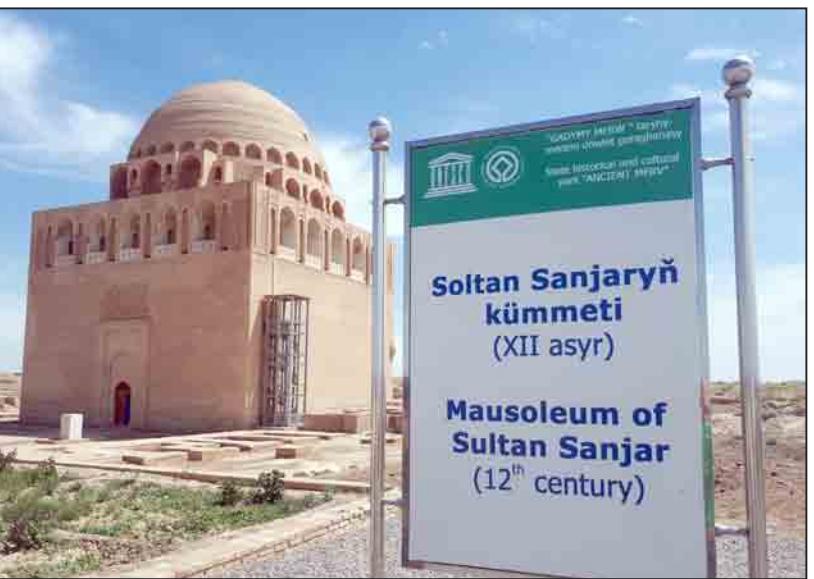
ildə UNESCO-nun Maddi-Mədəni İrs Siyahısına daxil edilib. Şəhrisabz şəhəri də bəşəri mədəni irs kimi qorunur. Qədim adı “Keş” olan bu şəhər həm də Əmir Teymurun vətəni olaraq tanınır. Vaxtilə onun tikdirdiyi “Ak saray”ın qalıqları dövrümüzə qədər gəlib çatmış abidələrin qalıqları bu gün üçün də qiymətlidir və 1999-cu ildə UNESCO-nun Maddi-Mədəni İrs Siyahısına daxil edilib.

Qutluq Teymur minarası və Tekə mavzoleyi isə qədim Ürgənc orta əsr şəhərinin dəyərləri abidələrinindən. Altmış metrlik minarə XIV əsrə aid edilir. Müasir dövrədə Qutluq Teymur minarası Orta Asiyada ən hündür kərpic minarə hesab edilir.

Parfiya imperiyası dövrünə aid Nisa şəhərinin dövrümüzə gəlib çatmış tarixi məkanları 2007-ci ildən bəşəri mədəni irs nümunəsi kimi qorunur. Qədim və yeni Nisa təpələri özündə antik sivilizasiyanı eks etdirir.

Qırğızistandan müqəddəs Süleyman dağı, Böyük İpək Yolu, Çanan-Tyanşan döhlizi marşrut şəbəkəsi (Qazaxistən, Çinlə ortaş), Qərbi Tyanşan təbiət abidəsi UNESCO tərəfindən mühafizə edilir.

Süleyman dağında 7 mağara var ki, onlardan ən məşhuru “Çakka tamar” və “Tepeunkur”dur. Dağın şərqi ətəklərində XI-XIV əsrlərdə tikilmiş hamam da var. Petroqliflərdən bəlli olur ki, qədimdən bu dağın xüsusi əhəmiyyəti olub. XVI əsrə qədər bu dağ “Bara Kux”, XX əsrəcən isə

“Taxt-i-Suleiman” adlanıb. Dağın zirvəsində Baburilər dövrünə aid olan “Taxt-i-Suleiman” məscidi yerləşir. Qədim Tyanşan təbiət abidəsi isə Tanrıının yaratdığı təbii gözəllikləri ilə insanları valeh edir. Bu təbiət abidəsi Qırğızistanda yanaşı, həm də Özbəkistan və Qazaxistən ortaş təbiət abidəsi olaraq 2016-cı ildə UNESCO tərəfindən qeydə alınıb. Buraya daxil olan Sarı Çelek, Beş Aral, Padışatinsk qoruqlarının hər biri özünəməxsusluğunu ilə seçilir.

(davamı var)

Əfsanə BAYRAMQIZI,
“Xalq qəzeti”